Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

IJTIMOIY DAVLAT QURISHDA INKLYUZIVLIK TAMOYILI VA JADID MEROSIDAGI IJTIMOIY ADOLAT G‘OYALARINING AKSIOLOGIK MUSHTARAKLIGI

E’zozaxon Ilxomjon qizi Tursunaliyeva*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ tursunaliyeva@97gmail.com

ANNOTATSIYA

Ijtimoiy davlatdagi inklyuzivlik jadid merosidagi ta’limiy adolat talablari bilan qiyoslanadi. Kirish, foydalanish, tan olinish va qarorga ta’sir imkoniyatlari farqlanadi. Formal bir xillikning yetarli emasligi asoslanadi. Farqli ehtiyojni hisobga oluvchi baholash tartibi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

inklyuzivlik, ijtimoiy davlat, jadid merosi, teng maqom, moslashtirish, e’tirof.

DOI: 10.5281/zenodo.23282009

KIRISH

Inklyuzivlikni mavjud tizimga ko‘proq odamni kiritish deb tushunish yetarli emas. Tizimga kirgan shaxs faqat boshqalarning odatiga moslashish hisobiga ishtirok eta olsa, kirishning o‘zi teng maqomni anglatmaydi. Ijtimoiy davlat haqidagi normativ savol xizmatlarning mavjudligi bilangina cheklanmay, kim ularni qaysi shartlarda olishi, kimning ehtiyoji me’yor sifatida tan olinishi va kimning ovozi qarorga ta’sir etishini ham qamrab oladi. Jadid merosiga murojaat mazkur savollarni tarixiy ma’rifiy ehtiyojlar bilan qiyoslash imkonini beradi.

Sarimsoqov ta’limdagi integratsiya va inklyuziya tushunchalarini ajratib tahlil qiladi [1]. Togayeva jadid mutafakkirlari merosida ayollar masalasini o‘rganadi [2]. Birinchi ish hozirgi tashkiliy-pedagogik tilga, ikkinchisi tarixiy ma’rifiy muhokamalarga tegishli. Ularning mushtarakligi to‘liq institutsional ayniyat emas. U ishtirokdan chetda qolgan shaxsning bilim olish va umumiy hayotga qo‘shilish imkoniyatini savolga aylantirishda ko‘rinadi. Tarixiy talabning o‘zi bugungi inklyuziv siyosatning barcha qirralarini qamrab olgan deb olinmaydi.

Maqola maqsadi kirish, foydalanish, tan olinish va qarorga ta’sirni farqlaydigan aksiologik mezonlarni asoslashdir. Tadqiqot savoli: tenglikni ta’minlash uchun barcha kishiga bir xil munosabat yetarlimi yoki ba’zan farqli sharoitlarga moslashtirish zarurmi? Asosiy tezis farqli ehtiyojni tan olish umumiy huquqiy maqomni kamaytirmasligi, umumiy maqom esa ehtiyojdagi farqni ko‘rmaslikka aylanmasligi kerak.

MATERIALLAR VA METODLAR

Sakkizta tanlangan ish tushunchaviy farqlash va normativ qarshi misollar orqali qiyoslandi. Ta’limiy inklyuziyadan ijtimoiy davlatga o‘tish bevosita umumlashtirish emas: bir sohaga xos vosita bilan turli sohalarda tekshirilishi mumkin bo‘lgan mezon alohida ajratildi. Manbalar adolatni taqsimot, o‘zaro munosabat va tan olish orqali tushuntirish vazifalariga qarab o‘qildi.

Fikriy misolda xizmatga rasmiy kirish ochiq, biroq muloqot shakli ayrim foydalanuvchilarning ehtiyojini hisobga olmaydi. Boshqa misolda maxsus yordam bor, ammo oluvchining mustaqil qarori e’tiborsiz qoldiriladi. Bu vaziyatlar real xizmatlar haqidagi xabar emas. Tahlil ularda mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan normativ ziddiyatni ochadi; tajriba-sinov, o‘lchangan ko‘rsatkich yoki amaldagi huquqiy tartibning ekspertizasi o‘tkazilmagan.

NATIJALAR

Morozov genetik farqlar va taqsimlovchi adolat muammosini chap libertarianizm doirasida muhokama qiladi [3]. Artemyeva Sidgwick etikasida oltin qoida va adolat nisbatini tahlil qiladi [4]. Bu manbalar turli nazariyalarga tegishli bo‘lsa-da, qiyos uchun umumiy savolni ochadi: shaxs tanlamagan holat uchun u qay darajada xarajat ko‘tarishi kerak? Maqola mazkur muammoni inklyuzivlikka tatbiq etib, yordamni «favqulodda yaxshilik» emas, ishtirok sharoitini qayta ko‘rish talabi sifatida muhokama qiladi.

Birinchi natija kirish va foydalanishning farqidir. Ro‘yxatdan o‘tish huquqi mavjudligi inson undan maqsadiga muvofiq foydalana olishini kafolatlamaydi. Axborotning tushunarliligi, xizmatning mosligi va izoh olish imkoniyati alohida tekshiriladi. Moslashtirish barcha farqni bekor qilish uchun emas, aynan ishtirokni to‘sadigan farqning ta’sirini kamaytirish uchun asoslanadi. Shu tariqa tenglik bir xil vositani mexanik qo‘llashdan, foydalanishga ochilgan real yo‘lni baholashga o‘tadi.

Wolff ijtimoiy qo‘shilishning turli shakllarini farqlaydi [5]. Jones madaniy va diniy ozchiliklar masalasida adolatning bir xil tartibdan murakkabroq talablarini muhokama qiladi [6]. Mazkur yondashuvlardan kelib chiqadigan mualliflik xulosasi teng maqom har doim bir xil amaliy tartibni anglatmaydi. Biroq har qanday farqli munosabat ham adolatli emas. Uning qaysi to‘siqqa javob berishi, kimga tegishli ekani va boshqalarning maqomini cheklamasligi ko‘rsatilishi zarur.

Ikkinchi natija tan olishning maqomiy o‘lchovidir. Shaxsga yordam berilishi uning ehtiyojini o‘zi izohlash vakolatini kamaytirmaydi. «Mutaxassis siz uchun yaxshisini biladi» tamoyili muloqotni ortiqcha deb ko‘rsatishi mumkin. Taklif etilgan mezon mutaxassislikni rad etmaydi; qaror ta’siridagi kishining tajribasi ham muhim dalil ekanini saqlaydi. Axborotning bir turi boshqa turini avtomatik bekor qilmaydi.

1-jadval. Inklyuzivlikni bir xillikdan farqlovchi mezonlar

Mezon yoki bo‘g‘in	Tahliliy savol	Taklif etiladigan amal	Talqin chegarasi
Kirish	Kimga yo‘l ochilgan?	Rasmiy talab va cheklovni aniqlash	Taklif etish qatnashish bilan teng emas
Foydalanish	Imkoniyatdan amalda foydalaniladimi?	Muhit va aloqa to‘sig‘ini tekshirish	Bir xil shakl teng qulaylik emas
Tan olinish	Ehtiyoj kimning tilida ifodalangan?	Shaxs tajribasini qarorga kiritish	Ramziy ko‘rinish yetarli emas
Ta’sir	Ishtirokchi nimani o‘zgartira oladi?	Taklif va javob izini saqlash	Sukut rozilikni avtomatik anglatmaydi

Bird tan olish nazariyalari va siyosatini o‘rganar ekan, turli mazmundagi e’tirof talablarini farqlash imkonini beradi [7]. Wall adolat bilan yaxshi jamiyat haqidagi kengroq tasavvurlar nisbatini muhokama qiladi [8]. Bu qiyos maqtov, shaxsiy qadr va institutdagi teng maqomni aynanlashtirmaslikka olib keladi. Madaniy tadbirda ramziy e’tirof berilishi xizmatdan foydalanishdagi to‘siq yo‘qolganini bildirmaydi. Aynan shu sababli merosni ulug‘lash bilan uning ma’rifiy ma’nosiga muvofiq imkoniyat yaratish ajratilishi kerak.

Uchinchi natija ishtirokchilikni qaror ustidan ta’sir bilan bog‘lashdir. Ehtiyoj so‘ralgan bo‘lsa-da, u yakuniy qarorda qanday hisobga olingani noma’lum qolishi mumkin. Muallif «ehtiyoj, javob, o‘zgarish izi» tartibini taklif etadi. Javob talabni doimo qabul qilish emas; rad etilgan holatda ham tushuntirish majburiyatini anglatadi. Bu tartib ayrim talablar o‘zaro mos kelmaganda murosaning sababini ochiq ko‘rsatishga xizmat qiladi.

Inklyuzivlikning mantiqiy sinovi sifatida umumiy mashg‘ulotga hamma taklif qilingan, ammo ishtirok shakli faqat bitta aloqa usuliga tayangan vaziyatni tasavvur qilamiz. Taklif etish formal jihatdan teng, amaliy qatnashish esa turlicha bo‘lishi mumkin. Muammo muayyan guruhning «moslasha olmasligi» deb talqin qilinsa, tashkilotning o‘z tartibi tekshirilmay qoladi. Mualliflik mezoni avval qaysi to‘siq institutsional tanlov natijasi ekanini so‘rashni taklif qiladi.

Biroq har qanday farqli talabni avtomatik qabul qilish ham yetarli yechim emas. Bir ishtirokchiga qulay tartib boshqasining zarur imkoniyatini cheklashi mumkin. Shu bois moslashtirishning sababi, ko‘lami va boshqa ishtirokchilarga ta’siri ochiq muhokama qilinadi. Adolatli yechim barchaning istagini bir vaqtda to‘liq bajarish bilan emas, teng maqomni saqlagan holda cheklovlarni asoslash bilan bog‘lanadi. Inklyuzivlik qaror qabul qilishdagi ziddiyatlarni yo‘qotmaydi, ularni kamsitishsiz muhokama qilishni talab qiladi.

Tan olinish ham shunchaki ramziy ko‘rinish bilan cheklanmasligi kerak. Muayyan guruhning surati yoki nomi tadbirda ko‘rsatilishi uning mazmunni belgilashda qatnashganini anglatmaydi. Shu sababli muallif kim gapirgani bilan birga, kimning taklifi qaysi qarorga ta’sir etganini ham ajratadi. Bu farq ko‘rinadigan xilma-xillikni inklyuziv ta’sir bilan aynanlashtirishning oldini oladi. Uni tekshirish uchun kuzatuv va ishtirokchilarning tajribasi zarur.

Jadid merosiga tatbiqda mazkur savollar tarixiy tashabbuslarni hozirgi inklyuziv ta’limning tayyor modeli deb ko‘rsatmaydi. Ular tarixiy matndagi kimga ta’lim zarurligi, kimning ovozi eshitilgani va imkoniyat qanday tasavvur qilingani haqidagi da’volarni qayta o‘qishga yordam beradi. Mushtarak qadriyat topilishi tarixiy cheklov yoki zamonaviy tafovutni yashirishga asos bo‘la olmaydi.

MUHOKAMA

Asosiy e’tiroz farqli ehtiyojni tan olish yangi imtiyoz yaratishidir. Yondashuv bunday xavfni inkor etmaydi. Moslashtirishning asosi shaxsning obro‘si emas, aniqlangan ishtirok to‘sig‘i bo‘lishi kerak. Shuning uchun mezon ochiq, mutanosib va qayta ko‘riladigan qilinadi. Teng imkoniyat uchun zarur farqni yaqinlik asosidagi ustunlikdan ajratish inklyuzivlikning o‘z ichki nazoratidir.

Ikkinchi e’tiroz tarixiy jadid qarashlarining barcha guruhlar uchun hozirgi tenglik tilini ifodalamaganidir. Bu e’tiroz metodologik jihatdan qabul qilinadi. Tadqiqot tarixiy merosdan bugungi inklyuziyaning tayyor dasturini izlamaydi. U ta’limga kirishni kengaytirishga qaratilgan ma’rifiy savolni hozirgi normativ vositalar orqali qayta qo‘yadi. Tarixiy cheklovlarni ko‘rsatish meros ahamiyatini kamaytirmaydi, balki uni dalilga asoslangan o‘rganishga olib keladi.

Amaliy tekshiruvda xizmatga kirganlar soni bilan cheklanmasdan, undan foydalanish sabablari, rad javoblari, tushuntirish sifati va shikoyatdan keyingi o‘zgarish ham o‘rganilishi mumkin. Bu ko‘rsatkichlarning aynan qaysi shakli yaroqli ekani alohida metodik sinovni talab qiladi. Hozirgi maqola ularning sababiy samaradorligini o‘lchamadi; faqat bir ko‘rsatkich orqali barcha o‘lchovlarni yashirish xatosini cheklaydi.

XULOSA

Inklyuzivlik va jadid merosidagi ijtimoiy adolat masalalarining mushtarakligi bir xil institutlarda emas, ta’lim va umumiy hayotdan chetda qolishni muammolashtirishda asoslandi. Kirish, foydalanish, tan olish va qarorga ta’sir mustaqil mezonlar sifatida ajratildi. Nazariy hissa teng maqom va ehtiyojga mutanosib farqni bir-biriga qarshi qo‘ymaslikdir. Amaliy taklif ishtirokchining ehtiyoji qanday javob va o‘zgarishga olib kelganini izohlashdan iborat. Merosning qadri shu yo‘l bilan ramziy ulug‘lashdan tashqariga chiqadi, lekin tarixiy tafovutlar bekor qilinmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sarimsoqov I. Ta’limda integratsiya va inklyuziya tushunchalarining ilmiy talqini. Tamaddun nuri. 2026. 5(80), 1-qism. (p. 308–311). DOI: 10.69691/n7wrqc37
2. Togayeva D.N. The issue of women at the scientific heritage of Jadid thinkers. World Bulletin of Social Sciences. 2022. 8. (p. 18–22).
3. Морозов К.Е. Левое либертарианство и генетическая справедливость. Этическая мысль. 2023. 23(1). (p. 95–108).
4. Артемьева О.В. Золотое правило и принцип справедливости в этике Генри Сиджвика. Этическая мысль. 2022. 22(2). (p. 86–99). DOI: 10.21146/2074-4870-2022-22-2-86-99
5. Wolff J. Forms of Differential Social Inclusion. Social Philosophy and Policy. 2017. 34(1). (p. 164–185). DOI: 10.1017/S0265052517000085
6. Jones P. Cultural and Religious Minorities. The Oxford Handbook of Distributive Justice. Oxford University Press. 2018. (p. 576–596).

   DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199645121.013.24

7. Bird C. The Theory and Politics of Recognition. The Oxford Handbook of Distributive Justice. Oxford University Press. 2018. (p. 235–256).

   DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199645121.013.11

8. Wall S. The Good Society. The Oxford Handbook of Distributive Justice. Oxford University Press. 2018. (p. 195–212).

DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199645121.013.13